

1. Лозицький В.С. Політика українізації в 20-30-х роках: історія, проблеми, уроки // Український історичний журнал. – 1989. – №3.
2. Українська суспільно-політична думка в ХХ ст. (Документи і матеріали) Упорядкували Гунчак Т. і Сольганік Р. – Мюнхен: Сучасність, 1983. – Т. II.
3. Коммунистическая партия Украины в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. – К.: Политическая литература, 1976. – Т. I.
4. XII съезд РКП(б). 17-25 апреля 1923 г. Стенограф. отчет. – М.: Полит. литература, 1968.
5. Центральний державний архів громадських об'єднань України.
6. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів конференцій і пленумів ЦК. – К.: Видавництво політичної літератури України, 1976. – Т. I.
7. Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського Уряду України. – Харків: Видання НКЮ УРСР, 1923-1930.
8. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття /1900-1941/. Стан і статус. – Мюнхен: Сучасність, 1987.
9. Звіт робітничо-селянського Уряду України за 1923-1924 рік до дев'ятого Всеукраїнського з'їзду Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів. – Харків: Видання ВУКВК РНК УРСР, 1925.

В.С. ГВОЗДИК

ЕТНОНАЦІОНАЛЬНА СИТУАЦІЯ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ НАПЕРЕДОДНІ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Наукова актуальність і пошукова привабливість даної теми полягають у тому, що вона належить до кола проблем, надзвичайно важливих для розуміння модерної історії України, і водночас на сьогодні ще недостатньо вивчених, особливо з точки зору розгортання національної Української революції у такому строкатому в національному відношенні регіоні, яким є Південь України. До цього додається завдання сучасної історіографії звільнити оцінки минулого України від ідеологічних нашарувань доби тоталітаризму, насамперед стосовно такого переломного періоду української історії, яким була доба Центральної Ради.

Слід зазначити, що питання етнонаціонального розвитку України, її окремих регіонів було одним з домінуючих у вітчизняній історіографії. Інша справа, з якою метою вивчалася проблема і які робилися при цьому висновки. Найбільш вагомі творчі здобутки на цьому напрямку мають І. Курас, Б. Чирко, О. Данильченко, А. Кудряченко, І. Погребінська, О. Рафальський. У 1997 р. захищена цікава й змістовна кандидатська дисертація Г. Турченко, яка досить широко висвітлює етносоціальну ситуацію в Україні періоду Центральної Ради. Суттєвим кроком у вивченні зазначеної теми на регіональному рівні є історичні нариси Ф. Турченка і Г. Турченко [1]. Проте узагальнюючої інформації про етносоціальні процеси, що відбувалися на Півдні України в зазначений період, особливо в роки Першої світової війни, ще немає.

Враховуючи стан наукової розробки проблеми, наявність необхідної джерельної бази, визначена мета даної статті: вивчення етносоціальної ситуації, що склалася на Півдні України напередодні Української революції і досить суттєво урізноманітнила перебіг революційних подій у регіоні порівняно з Лівобережною та Правобережною Україною.

Для цього у статті ми прагнемо: по-перше, висвітлити етнонаціональні зміни в населення краю на початку ХХ ст.; по-друге, відслідкувати зміни у співвідношенні міського і сільського населення регіону, які кардинально вплинули згодом на розгортання партійно-політичної боротьби у 1917–1918 рр.

На початку ХХ ст. загальна площа території Півдня України (Херсонська губернія, Наддніпрянська частина Катеринославської губернії та Північна Таврія) становила близько 140 тис. км² [2]. За даними Всеросійського перепису 1897 р., тут проживало більше 5 млн осіб. З них на Херсонщині мешкало 2 млн 734 тис. осіб [3.-3 октября], у Наддніпрянській частині Катеринославської губернії – 1 млн 100 тис. осіб, і в Північній Таврії – 1 млн 200 тис. осіб [4]. Основну масу населення краю (більше 3,5 млн осіб) становили жителі села [5]. Міське населення, близько 1 млн осіб, в основному було сконцентроване в чотирьох найбільших містах Херсонської губернії: Одесі – 400 тис., Миколаєві – 86 тис., Херсоні та Єлизаветграді – 62 тис. – та в

губернському центрі Катеринославщини – Катеринославі – 112 тис. осіб. По 5–10 тис. осіб проживало в повітових та інших периферійних містечках [6].

Як у кінці XIX, так і на початку XX ст. населення Півдня України зростало в основному за рахунок значного переселення людей з інших областей України та Росії. Хоча і природний приріст населення був досить таки високий. Щорічно в степову Україну приїжджало 200–300 тис. сезонних сільськогосподарських робітників, значна частина з яких осідала тут на постійній основі [7].

З бурхливим освоєнням Донецько-Криворізького промислового басейну, зі значним збільшенням закордонних перевезень хліба та промислових товарів з чорноморських портів краю, перетворенням ряду міст у важливі центри металургії, військового і сільськогосподарського машинобудування співвідношення міського і сільського населення змінюється. Найбільш інтенсивно збільшується чисельність міського населення Наддніпрянщини, яке до 1917 р. майже подвоїлось і складало близько 450 тис. осіб. Найбільшими містами традиційно залишалися Катеринослав з 258-тисячним населенням та Олександрівськ, в якому на той час мешкало понад 81 тис. осіб. Більше 50 тис. осіб проживало в Амур-Нижньодніпровську – одному з металургійних центрів краю. До 30 тис. осіб – у Новомосковську та до 15 тис. – у Верхньодніпровську [8]. Темпи ж збільшення чисельності мешканців міст Херсонської губернії були нижчими. У 1916 р. в Одесі проживало біля 650 тис. осіб, у Миколаєві – 120–150 тис., у Херсоні та Єлизаветграді – понад 80 тис. осіб, в Олександрії, Тирасполі, Ананьєві, Балті, Бобринці, Новогеорґівську, Вознесенську, Очакові, Кривому Розі – від 15 до 25–30 тис. [9].

Не відбулося серйозних змін і у співвідношенні чисельності міського і сільського населення Північної Таврії. Так, у 1913 р. тут в містах проживало близько 96 тис. осіб, що складало лише 7% загальної чисельності населення материкових повітів губернії. У 1917 р. тільки один Бердянськ пересягнув 50-тисячний рубіж [10].

У цілому на початку революційних подій 1917 р. в краї, за нашими підрахунками, проживало близько 7 млн осіб, що складало майже четверту частину населення підросійської України [11].

Південна Україна, яка заселялася протягом досить довгого часу, в етнографічному відношенні була досить строкатою. Так, за даними першого загального перепису населення Росії 1897 р., на території Катеринославської губернії проживало 45 етнічних груп, 10 з яких були найчисельнішими. У Херсонській губернії їх налічувалося загалом 57, з яких виділялися за чисельністю 11. У Таврійській губернії – 39, окреслювалися як найбільш великі 13 етнічних груп [12, с.129].

Найбільшу етнічну спільноту краю складала українці. Абсолютна більшість їх проживала на селі, де вони складали 70,9% чисельності сільського населення [Там само.-С. 227-232]. При цьому в Північній Таврії та Херсонській губернії українське селянство становило 63% населення [Там само.-С.230,232], а в чотирьох повітах Катеринославської губернії – 86,2% [Там само.-С.228]. Лише в селах Тираспольського і Одеського повітів відсоток українців був нижчий – 50% [Там само.-С.129].

Другими за чисельністю були представники російського селянства, які складали 13,2% сільського населення регіону [13, с.19]. Найбільше їх проживало в Північній Таврії – 22,6%, а на Мелітопольщині вони становили майже третину населення повіту [14, с.23]. Як у українців, так і в російських селян, що проживали на Півдні України на початку XX ст., основним видом роботи залишалося землеробство. У порівнянні з іншими етнічними групами вони були найменш захищеними в соціальному плані. Їм у розрахунку на одну сім'ю припадало найменше землі.

На третьому місці знаходилися німці-колоністи, які за переписом 1897 р. становили близько 6% сільського населення краю [15]. З середини XIX ст. німецькі колонії на південних українських землях перетворюються у вагомий соціально-економічний чинник. Користуючись найбільшими серед інших іноземних колоністів привілеями, вони стають значними виробниками сільськогосподарської продукції, вагома частина якої експортується в країни Європи. Темпи розвитку німецьких колоній були насправді вражаючими. Так, якщо в 20-і рр. XIX ст. в Херсонській губернії було 40 німецьких поселень, Таврійській – 50, Катеринославській – 26,

то в 1915 р. ця кількість сягнула відповідно 182, 329 та 233 колоній [16, с.20]. У цей час на Півдні України загалом налічувалося близько 430 тис. німецьких колоністів [17, с.136].

Культурне ведення господарства, зокрема застосування сільськогосподарських машин, високопродуктивної худоби, орієнтація на інтенсивні його галузі, а також широке використання найманої праці забезпечили німецьким селам високий рівень добробуту. До 1914 р. вони були заможнішими, ніж будь-які інші. Частка заможних селян серед німецьких колоністів перевищувала 80% [18].

У той же час не в кращому соціально-економічному становищі, ніж українці та росіяни, знаходилися молдавські селяни, 120 тис. з яких на початку ХХ ст. проживало в основному в 4-х повітах Херсонської губернії – Тираспольському, Ананьївському, Єлизаветградському й Одеському [19, с.107]. Близько двох тисяч молдаван жили в селах Катеринославського повіту. У решті повітів краю їх практично не було [20, с.34]. Молдавські селяни займалися виноградарством, вирощуванням тютюну і шовківництвом. Земельні наділи їх були невеликими – 1–4 дес. землі на двір, 80% населення було неграмотним [19, с.107-111].

Відносно чисельним було і сільське єврейське населення, що почало переселятися в степову Україну ще в середині ХІХ ст. На кінець ХІХ ст. на Півдні України було 38 єврейських колоній (42 тис. осіб) [21]. З них на території Катеринославської губернії – 17 (10 з них знаходилися на території Олександрівського повіту і 7 – Маріупольського) [22, с.14]. 19 єврейських колоній у 1916 р. існували на території Херсонського повіту. У них проживало 26 138 осіб [23. – 7 мая]. Колонії були засновані переселенцями з Волинської, Вітебської, Гродненської, Ковенської, Могильовської, Чернігівської губерній. Євреї-колоністи отримували по 30 дес. на двір, крім того, їм виділялося по 100 крб. на будівлю житла і 70 крб. на сім'ю для придбання худоби, продуктів харчування тощо. Землекористування цих колоній становило 81,6 тис. десятин. До 1914 р. більшість господарств були міцними, середняцькими [24].

У кінці ХVІІІ ст. та в перші три десятиріччя ХІХ ст. після російсько-турецьких війн масово переселялися на південь Росії болгар, шукаючи порятунку від турецьких репресій стосовно християнського населення. Переселенці з числа болгар, серед яких переважали землероби, рибалки, торговці, винороби, отримали від царського уряду колоністські права, статус і пов'язані з цим пільги (аналогічні пільгам західноєвропейських колоністів). Це сприяло припливу нових партій переселенців, які освоювали південні землі, перетворюючи степи в родючі поля, сади, прибуткові економії.

Болгари на Півдні України в сільських місцевостях Приазов'я жили компактно. На 1914 р. вони володіли 151 347 дес. землі. Їхня господарча діяльність визначалася вищою за середню нормою землекористування та відносно високим рівнем розвитку інтенсифікації сільського господарства. З 1864 до 1914 рр. чисельність населення приазовських болгарських сіл-колоній збільшилася майже втричі [25, с.14-15].

Поляків у регіоні майже не було. Вони в основному проживали на Поділлі, Волині, Поліссі. Лише в Одесі була невелика польська община, яка нараховувала в 1917 р. більше 5 тис. осіб [26, с.18-19].

Досить заможну (три четвертих – середняки) групу населення склали на Півдні України напередодні Першої світової війни чехи. Появились вони тут у 60–80-х рр. ХІХ ст., коли царський уряд, зацікавлений у промисловому розвитку Південно-Західного краю, також заохочував переселення чехів різними пільгами (звільнення від податків та військової повинності, адміністративне самоврядування та ін.). Вони жили відокремлено і були багато в чому схожими з німцями – виділялися підвищеними нормами земельних наділів. Але в них переважало общинне землеволодіння і набагато менше використовувалася наймана праця. Чехи були майже не зачеплені класовим розшаруванням, тому революційні події в Росії зустріли досить насторожено [26].

Переважаюча більшість греків-колоністів компактною масою проживала в Приазов'ї в 30-и великих селах. У середньому на одне господарство в них припадало до 30 дес. землі. На відміну від німців-колоністів, греки віддавали перевагу екстенсивному землеробству. Були важливими постачальниками товарного зерна на експорт [27].

Етнічний склад населення міст Півдня України був іншим. Основну масу населення тут складали росіяни та євреї. У другій половині XIX – на початку XX ст. на освоєння великих родовищ залізної руди в Кривому Розі й марганцевої руди в Нікополі та роботи на металургійних підприємствах Катеринослава прибували російські інженери – спеціалісти, науковці. Особливо їх багато було в Херсонській губернії. Згідно з переписом 1897 р., росіяни складали 66,3% населення Миколаєва, 49,1% – Одеси, 46,9% – Херсона [28]. Та й у повітових містах нижчого рангу та заштатних містечках вони складали досить високий відсоток [12, с.19]. У Наддніпрянській Катеринославщині найбільша питома вага росіян була в губернському центрі, де вони складали 41,7%, та в Олександрівську – 25%. Що ж стосується таких повітових центрів, як Верхньодніпровськ та Новомосковськ, то росіяни складали тут не більше 10% [29, с.25-26,29]. Значна частина росіян проживала також і в Північній Таврії: у Мелітополі вони складали 47,3% всього населення; в Бердянську – 56%, а в Олешках – навіть 69% [4, с.15-16].

Важливим тут було й те, що міста й містечка в Україні були центрами імперської адміністрації, і в них, як правило, переважали представники державної нації зі своєю мовою і культурою.

Відсоток же українців, що проживали в містах, відносно всього українського населення в губерніях краю був меншим, ніж це спостерігалось в інших етнічних групах [29, с.38]. Найменше українців-городян було в степовій смузі Херсонщини і Таврії [14, с.38].

Традиційно міськими жителями були євреї. Введення царським урядом дискримінаційної “смуги осілости” в 1796 р. призвело до того, що більшість євреїв оселилася в невеликих містах і містечках Правобережжя. До того ж євреям заборонялося мати землю у власності, у селах могли проживати ремісники, торговці, а не землевласники. Тому не дивно, що 33% міського населення в Україні становили євреї [30, с.38], а в містечках Південної України їхня частина доходила до 40% [12, с.232].

За структурою професійної зайнятості єврейська громада України мала такий вигляд: більша частина була зайнята в торгівлі – 48%, в обробці продуктів (у тому числі фабрично-заводський пролетаріат) – 32%, на державній службі у вільних фахах – 17,5%, останні 2,5% – у сільському господарстві [31, с.14]. Проте ці розрахунки, які були зроблені І. Поршем, вимагають деякого уточнення. Так, на державній службі євреї були скоріше винятком, аніж правилом, і переважну більшість у цій групі становили представники “вільних фахів” [32, с.128].

Місце євреїв у суспільній структурі, а саме значний відсоток торгово-промислового елемента, частіше – посередників у хлібній торгівлі – обумовлював неоднозначне ставлення до євреїв з боку української селянської маси [33.-28 июля]. До того ж наявність відмінностей культурного та релігійного характеру була підґрунтям суперечностей, які в переломні періоди Української національно-демократичної революції “виліналися” у таку крайню форму, як погроми.

Слід зазначити, що певні демографічні зміни як у країні в цілому, так і в регіоні зокрема, були пов’язані з Першою світовою війною. На 1 лютого 1917 р. в Росії було зареєстровано 3 200 512 біженців. З них росіян – 1 726 068, поляків – 513 434, латишів – 285 814, євреїв – 199 895 (за іншими даними – 211 691), вірмен – 120 167 і литовців – 85 552 осіб. 192 596 осіб біженців складали представники інших національностей, у першу чергу німці-виселенці [34.-19 мая]. Південь України прийняв із них значну частину. Так, у Катеринославській губернії вже влітку 1915 р. було зосереджено біля 67 тис. біженців з Польщі (по Україні їх було 250 тис.) [35], у Херсонській – 19 тис. осіб [36, с.55]. Перенаселена біженцями Таврійська губернія в 1915 р. прийняла з Румунського фронту ще 10 тис. осіб [37]. З часом ця цифра збільшилась. Так, в 1917 р. в Катеринославській губернії осіли 224 тис. біженців, з яких євреї становили 17 тис. осіб. Сербські біженці (в основному селяни) були розміщені в Херсонській губернії [21.-1,6 января]. На Півдні України на кінець 1917 р. опинилося не менше 150 тис. румунських робітників, солдат і матросів, біля 15 тис. болгарських огородників [38.-7 сентября]. Приймали вимушених емігрантів і міста. Біля 30 тис. біженців було зосереджено в Одесі [39.-30 декабря], 8 тис. – у Миколаївській окрузі [40.-19 октября], 3 тис. – у Мелітополі [23.-22 января].

Таким чином, важливою особливістю регіону була поліетнічність його населення, що стала наслідком цілеспрямованої колонізаційної політики царизму на південноукраїнських землях.

Найбільшу етнічну групу всього сільського населення краю склали українці. Другими за чисельністю були представники російського селянства. У сільській місцевості компактно проживали також німці, молдаване, євреї, болгары та греки. При цьому слід зазначити, що порівняно з українськими селянами рівень життя та забезпеченості землею був у колоністів значно вищим, внаслідок чого вони досить стримано сприймали й революційні зміни в Росії.

У містах же Півдня України етнічний склад населення був іншим, аніж на селі. Згідно з переписом 1897 р., абсолютну більшість мешканців міст склали росіяни та євреї. Звідси стає зрозумілим упереджене, а інколи і вороже ставлення більшості населення південноукраїнських міст до питань українського державотворення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Курас І.Ф. Етнополітика: історія і сучасність: статті, виступи, інтерв'ю 90-х років. – К., 1999; Дмитрієнко М., Табачник., Чирко Б. Німці в Україні: історія і сучасність // Віче. – 1992. – № 5. – С. 135-147; Данильченко О.П. Етнічні групи Півдня України: економічне та соціально-політичне становище на початку 20-х рр. ХХ ст. – К., 1993; Кудряченко А. Німці України: минуле і сьогодення // Розбудова держави. – 1994. – № 5. – С. 19-23; Погребінська І.М. Правове та економічне становище євреїв в Україні (кінець ХІХ–початок ХХ ст.) // Український історичний журнал. – 1996. – № 4. – С. 124-131; Рафальський О. Національні меншини України у ХХ ст.: Історіографічний нарис. – К., 2000; Кривоший (Турченко) Г.Ф. Етносоціальна база Української революції: Дис... канд. істор. наук. – Запоріжжя, 1997; Турченко Ф., Турченко Г. Південна Україна: модернізація світова війна, революція (кінець ХІХ ст. – 1921 р.): Історичні нариси. – К.: Генеза, 2003.
2. Підраховано за: Статистический вестник. Периодический орган Одесского губернского статистического бюро. – 1921. – № 7-8. – С. 6; Статистический справочник Таврической губернии – Ч. I-II. / Сост. Ф.Н. Андриевский. – Симферополь, 1915. – С. 1-4; Народная газета. – 1918. – 18 января; Вся Екатеринославская губерния 1913 г. / Под ред. Н.Г. Подковырова. – Екатеринослав, 1913. – С. 34.
3. Одесский листок. – 1917.
4. Вся Екатеринославская губерния 1913 г. – С. 20, 37-90; Статистический справочник Таврической губернии – Ч. I-II. – С. 13.
5. Підраховано за: Статистический справочник Таврической губернии. – Ч. I-II. – С.4-5.
6. Див.: Пустоход П.И. Динамика урбанизованности Украины в 1897-1939гг. // Миграция и урбанизация населения (на материалах Украины и Польши): Сб. научных трудов. – К., 1992. – С. 76; Лифанов В.Р., Миющенко В.А., Николаев: 1789-1989. Страницы истории: Справочник. – Одесса, 1989. – С. 48; Ващенко В.П. Феномен Одеси: соціально-економічний розвиток і розбудова міста в ХІХ ст. // Одесі – 200. Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції, присвяченої 200-річчю міста. – Одеса, 1994. – Ч. I. – С. 3.
7. Див.: Наулко В.И. Развитие межэтнических связей на Украине (Историко-этнографический очерк). – К., 1975. – С. 69; Лось Ф.Е. Формирование рабочего класса и его революционная борьба. – К., 1959. – С. 89-92.
8. Вся Екатеринославская губерния 1913 г. – С. 24-29; Бюллетени губернского исполнительного комитета общественных, рабочих, солдатских и крестьянских организаций (Катеринослав). – 1917. – 6 апреля.
9. Список населенных мест Херсонской губернии. (По данным Всероссийской сельскохозяйственной переписи 1916 г.). – Александрия, 1917. – 377 с.; Історія міст і сіл УРСР. Херсонська область. – К., 1972. – С. 80; Трудовая газета (Миколаїв). – 1917. – 21 марта; Известия Бердянского Совета рабочих и солдатских депутатов. – 1917. – 13 октября.
10. Родная страна (Одесса). – 1917. – 24 ноября; Гапоненко Л.С., Кабузан В.М. Материалы сельскохозяйственных переписей 1916-1917 гг. как источник определения численности населения России накануне Октябрьской революции // История СССР. – 1961. – № 6. – С. 97-115.

11. Підраховано за: Гапоненко Л.С., Кабузан В.М. Вказ. праця. – С. 102, 103, 108, 114; Одесский листок. – 1917. – 3 октябрю; Родная страна. – 1917. – 24 ноября.
12. Бойко Я.В. Заселение Южной Украины. 1860-1890 гг. – Черкассы, 1993.
13. Бойко Я.В. Формирование этнической структуры и быта сельского населения Северного Причерноморья // Запорозьке козацтво в пам'ятках історії та культури: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Запоріжжя, 2-4 жовтня 1997 р. – Запоріжжя, 1997.
14. Лаврів П.І. Колонізація українських і суміжних степів: Історичний нарис. – К., 1994.
15. Дмитрієнко М., Табачник Д. Чирко Б. Німці в Україні: історія і сучасність // Віче. – 1992. – №5. – С. 136; Кудряченко А. Німці України: минуле і сьогодення // Розбудова держави. – 1994. – № 5. – С. 20-21; Кулініч І.М. Німецькі колонії на Україні (60-ті роки XVIII ст. – 1917 р.) // Український історичний журнал. – 1990. – № 9. – С. 18-20; Лаврів П.І. Вказ. праця. – С. 16-17.
16. Кудряченко А. Вказ. праця.
17. Дмитрієнко М., Табачник Д. Чирко Б. Вказ. праця.
18. Данильченко О.П. Етнічні групи Півдня України: економічне та соціально-політичне становище на початку 20-х рр. XX ст. – К., 1993. – С. 18-19; Кудряченко А. Вказ. праця.
19. Боєчко В. Молдаване в Україні // Віче. – 1993. – № 3.
20. Лаврів П.І. Історія Південно-Східної України. – Львів, 1992.
21. Говберг Е.А. О деятельности еврейских колоний в Запорожском округе в 20-е годы. – С. 69; Ниссельбаум Т.Б. К вопросу о еврейском земледелии в 20-х гг. – С. 67-68; Платунов Н.И. Еврейские крестьяне южной Украины в 20–30-е гг. // Малочисленные национальности Юга Украины: история и современность: Тезисы к областной научно-практической конференции. 19-20 октября 1990 г. – Запорожье, 1990. – С. 80.
22. Данильченко О.П. Вказ. праця.
23. Еврейская жизнь. – 1917.
24. Список населенных мест Херсонской губернии (По данным Всероссийской сельскохозяйственной переписи 1916 г.). – Александрия, 1917. – С. 133; Ниссельбаум Т.Б. Вказ. праця – С. 67-68; Платунов Н.И. Вказ. праця. – С. 80.
25. Пачев С.І. Болгарські колонії Північного Приазов'я (1861-1917): комплексне дослідження: Автореф. дис... канд. істор. наук. – Запоріжжя, 1996.
26. Данильченко О.П. Вказ. праця. – С. 20; Вестник Одесского земства. – 1917. – 14 октября.
27. Одесский листок. – 1917.
28. Реєнт О. Українська революція і робітництво: Соціальні і економічні зміни 1917–1920 рр. – К., 1996. – С. 5; Нестеренко О.О. Розвиток промисловості на Україні. Ч. II. Економічна підготовка Великої Жовтневої соціалістичної революції. Фабрично-заводське виробництво. – К.: 1962. – С. 435.
29. Вся Екатеринославская губерния 1913 г.
30. Наулко В.І. Етнічний склад населення Української РСР. Статистико-картографічне дослідження. – К., 1965.
31. Порш М. Про автономії України. – К., 1913.
32. Погребінська І.М. Правове та економічне становище євреїв в Україні (кінець XIX – початок XXст.) // Український історичний журнал. – 1996. – №4.
33. Крестьянин и рабочий. – 1917.
34. Бюллетени губернского исполнительного комитета общественных, рабочих, солдатских и крестьянских организаций. – 1917.
35. ДАРФ. – Ф.1368. – Оп.1. – Спр.1587. – Арк. 96, 96 зв.
36. Общий административный и хозяйственный отчет Херсонской губернской земской управы за 1914-1915год. – Херсон, 1916.
37. Бердянская жизнь. – 1917.
38. Известия Елисаветградской земской управы и комитета безопасности. – 1917.

39. Одесские новости. – 1917.

40. Известия Николаевского Совета рабочих и военных депутатов. – 1917.

Л.М. КРИВОШЕЄВА

ВПЛИВ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОЇ ПРАЦІ СОЮЗУ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ НА ФОРМУВАННЯ СІРОЇ ТА СИНЬОЇ ДИВІЗІЙ

Початок створення Синьої та Сірої дивізій історики традиційно пов'язують з подіями, що відбулися внаслідок підписання Брестського мирного договору у 1918 р. За його умовами уряди Німеччини та Австро-Угорщини дозволили Центральній Раді сформувати з військовополонених російської армії українські дивізії. Проте факти свідчать, що створення українських дивізій почалося на три роки раніше в таборах військовополонених. Процес формування цих підрозділів та їхній бойовий шлях описані в мемуарах учасників тих подій, але навіть сьогодні ці видання недоступні пересічному читачеві [3]. Тому метою нашого дослідження є встановлення впливу культурно-освітньої праці, яку проводив Союз визволення України (СВУ) в таборах військовополонених, на створення Сірої та Синьої дивізій.

Формування українських військових підрозділів розгорнулося відразу після початку Першої світової війни. Першим з них став створений на території Східної Галичини Український легіон січових стрільців, що налічував 2,5 тис. Він брав участь у воєнних діях у районі Стрия та на деяких інших ділянках Східного фронту. У той же час у таборах на території Австро-Угорщини та Німеччини перебували десятки тисяч українських військовополонених, колишніх солдат та офіцерів російської армії.

Союз визволення України, заснований у Львові 4 вересня 1914 р. з ініціативи Д. Донцова, В. Дорошенка, О. Скорописа-Йолтуховського, М. Меленевського, своєю головною політичною метою проголосив боротьбу за самостійну Українську державу з конституційною монархією, демократичним устроєм та власною українською церквою. Для досягнення поставлених завдань Союз розгорнув активну інформаційно-пропагандистську кампанію в таборах військовополонених співвітчизників.[6, с.216].

Навесні 1915 р. СВУ чітко визначив свої нові пріоритети, перейшовши від політичної боротьби до національно-просвітницької роботи серед полонених українців. Головним здобутком його діяльності стала праця серед українських військовополонених російської армії, що завершилася створенням двох українських дивізій, які мали стати ядром майбутньої української армії.

Праця в таборі, ворожому до держави-гнобительки, і формування національних легіонів з полонених є явищем, відомим ще з XIX ст. Значного поширення воно здобуло в роки Першої світової війни, коли польські легіони під керівництвом Ю. Пілсудського билися на боці центральних держав, а генерал Довбор-Мусніцький формував польський корпус у Росії. Чехи створювали свої легіони з полонених у Росії, Франції й Італії, а румуни організовували власні військові частини в Італії з полонених семигородських румунів, які воювали в складі австрійської армії і т. д. [1, с.34].

У німецьких і австрійських таборах утримувалися десятки тисяч українців, і тому керівництво країн Троїстого союзу вирішило використати їх у боротьбі проти Антанти. Першим кроком у цьому напрямку став дозвіл СВУ на проведення агітаційної роботи в спеціально створених українських таборах. Ця акція підтримувалася значними фінансовими ресурсами, що виділялися урядами Німеччини та Австро-Угорщини. Завдяки зусиллям СВУ вдалося створити окремі табори не тільки для етнічних українців, але і для тих військовополонених, хто поділяв думку про право українців на свою незалежну державу. Однак перші спроби українських інтелігентів організувати національне життя в таборах зустрілися з протидією чорносотенних елементів, які активно перешкоджали налагодженню культурницької праці.

Перший український табір постав у Австро-Угорщині поблизу міста Фрайштадт. З часом він перетворився на справжню республіку, ставши взірцем культурно-просвітньої роботи для таборів не тільки у Австрії, але й у Німеччині, де знаходилися українські табори Раштат, За-